

Drømmen om det gode liv – udvandringen til Amerika

Grundbogen side 8-49

Fagligt om *Drømmen om det gode liv* – *udvandringen til Amerika*

Emnet handler om de danskere, der udvandrede til USA i sidste halvdel af 1800-tallet. Som eksempel på det liv, de gik ind til i et fremmed land og med nyt statsborgerskab, er valgt Dannebrog i Nebraska. Denne bosættelse er på mange måder typisk for den måde etableringen i det nye land foregik på. Man klumpede sig sammen – ganske som svenskerne, polakkerne, tyskerne og alle andre nationaliteter gjorde. Man opretholdt i udstrakt grad kontakten til hjemlandet, der for mange med tiden antog urealistiske romantiske dimensioner. Lærte langsomt engelsk, men holdt også fast i det danske sprog. Udgav og læste danske aviser. Giftede sig med landsmænd – eller til nøds med andre skandinavere.

Først efter to generationer – altså ca. 60 år – kunne man tale om, at udvandrerne var mere amerikanske end danske. I perioden fra omkring 2. Verdenskrig og frem til slutningen af 1960'erne nedtonede man de danske rødder. Man anså sig selv for at være et resultat af "the big American melting pot" og dermed 100 % amerikanere – hvad man også var og er. Men med endnu en generation på bagen spirede en interesse for rødderne frem igen – en tendens, som den dengang uhyre populære TV-serie *Roots* (1977) var udtryk for. Nu var det igen legalt at definere sig selv som dansker, svensker eller sågar tysker, som jo i kølvandet på krigen ikke var noget man pralede overdrevent med. Såvel i Europa som i USA begyndte folk at søge efter slægtninge i et forsøg på, at styrke deres egen historie og identitet.

I dag kan man støde på mange symboler på danskhed i "danskerkredse" i USA: vindmøller, julehjerter og -platter, folkedans og -dragter, æbleskiver, korsstingsbroderi og Dannebrog. Bortset fra sidstnævnte er det ting og symboler, som vi danskere nok ser som danske, men som ikke i sig selv rummer en altfavnende dansk identitet.

Om Peter S. Petersens manuskript

Den gennemgående kilde fortalt af Peter S. Petersen er uddrag af en oversat, redigeret og bearbejdet udgave af et originalt manuskript, der opbevares på Nebraska State Historical Society i Lincoln, Nebraska, USA. Der er tale om et erindringsværk på 641 sider fordelt på to bind, *Memoirs of Peter S. Petersen Vol. I-II*. Manuskriptet er forfattet i hånden, og det blev til i 1930'erne på et tidspunkt, hvor Peter S. Petersen havde trukket sig tilbage fra sine hverv som henholdsvis postmester i Dannebrog, Nebraska og udgiver/redaktør af avisen *The Dannebrog News*.

Typisk for manuskriptet omhandler det de første svære år som nybygger på prærien i Howard County, Nebraska. Typisk, fordi der blandt de danske pionerer, der tog regeringsjord i det nye land, med tiden opstod en klar bevidsthed om, at man havde været med til at skrive et meget vigtigt kapitel af USA's historie. Dette var der et udbredt ønske om at give videre til næste generation, og talrige er forsøgene, der er gjort for at få denne proces sat i værk. Kun for ganske, ganske få lykkedes det. For det meste munder bestræbelserne ud i nogle få sider, der viser, hvor vanskeligt det er at gengive det levede liv i ord.

Peter S. Petersen formåede at løse opgaven, omend han nok er landet i den modsatte grøft og har brugt for mange ord. Men som de andre skildringer begynder hans historie hjemme i Danmark og slutter, da ægteskab og det første barn markerer begyndelsen på en ny tidsregning. I tilfældet her drejer det sig hovedsagelig om perioden fra udvandringen i 1872 frem til og med 1895.

Om USA som indvandringsland

USA var i 1860'erne et splittet land. Dels rent mentalt i modsætningsforholdet mellem nord- og sydstaterne. Dels i geografisk henseende med landets indbyggere bosat i øst og vest, adskilt af et stort ubeboet område i den centrale del af landet. Den amerikanske borgerkrig (1861-1865) løste det første problem. Men den kostede blod, sved og tårer. Det andet problem tog længere tid at løse. I betragtning af opgavens omfang gik det dog forbavsende hurtigt. Men også det kostede blod, sved og tårer.

I 1803 købte præsident Thomas Jefferson det centrale USA af Frankrig, der i vid udstrækning bestod af prærie. Louisiana-territoret hed det officielt. Jefferson havde med et pennestrøg nok fordoblet USAs størrelse, men han anede faktisk ikke, hvordan katten i sækken så ud. Det fik han først en ide om, da han sendte to opdagelsesrejsende - Lewis og Clark – ud for at se nærmere på *The Louisiana Purchase*, som handlen blev kaldt. Området blev også kaldt *The Great American Desert* – Den Store Amerikanske Ørken. Betegnelsen ørken ramte ikke helt ved siden af. Så man bort fra indianerne – og det gjorde man stort set dengang – drejede det sig om et ubeboet og øde område, som kun få hvide vovede sig igennem. Og det kun, hvis de havde en god grund til det.

I 1869 blev jernbanen fra øst- til vestkysten færdig. Taberne blev ubetinget de indianerstammer, der oprindeligt skaffede sig en levevej ved at jage på prærien. Der var simpelthen ikke plads til både den hvide og den røde mand, som de kaldte hinanden. Efter en række blodige kampe og krige stod den hvide mand som vinderen.

I 1862 lavede den amerikanske regering en lov, der havde til formål at få opdyrket prærien så hurtigt som muligt. *The Homestead Act* trådte i kraft 1. januar 1863. Ifølge denne lov kunne man få et stykke jord på op til 65 ha. stort set gratis. Blot skulle man opdyrke, forbedre og bo i fem år på sit *homestead* – hjemsted, som det lidt akavet hedder på dansk. Dette tilbud tiltrak især fattige og mindrebemidlede mennesker fra Europa samt folk fra de østlige stater, hvor prisen på landbrugsjord steg og steg i takt med samfundets udvikling.

Alle lande i Europa afgav nye statsborgere til det forjættede land, Amerika. Selvfølgelig også Danmark, hvorfra tusindvis udvandrede for at blive ejere af et lille stykke af prærien. En tidlig dansk udvandring fandt sted allerede i 1840'erne og 50'erne. Den

begrænsede sig til staterne øst for Mississippi-floden. Især staten Wisconsin tiltrak mange danskere. Med homestead-loven, afslutningen på den amerikanske borgerkrig og færdiggørelsen af jernbanen fra øst- til vestkysten rykkede civilisationen vestpå hen over prærien i et utroligt tempo.

I 1871 ankom de første danskere til området Howard County i Nebraska. Ja, de hævdede selv, at deres koner var de første hvide kvinder, der satte fod på prærien i det område. Disse allerførste pionerer udvandrede videre fra Wisconsin. De første danskere, der emigrerede direkte fra Danmark til Howard County ankom først i 1872. Samme år grundlagde de byen Dannebrog. I de følgende år kom Nysted og Dannevirke til.

Om The Homestead Act

Rygraden i hele koloniseringen af det vilde vesten var den såkaldte *Homestead Act of 1862*. Et homestead kunne være på op til 160 acres (ca. 64 ha. = 115 tdr. land). Denne tildeling kunne gives en gang pr. mand pr. liv. Loven indebar i realiteten, at den amerikanske regering forærede jorden væk, blot man opfyldte nogle få krav og forpligtelser. Som udgangspunkt skulle ansøgere være amerikanske statsborgere – det rakte også at ansøge om statsborgerskab ved samme lejlighed. Yderligere var det påkrævet, at man skulle bo på sit homestead, dyrke en del af jorden og bygge et hus. Magtede man det, blev der efter fem år skrevet skøde på jorden. Denne metode forudsatte en systematisk opmåling af hele prærien.

Enkelte steder blev folk, der ønskede at sikre sig et stykke attraktivt jord, sluppet løs som det kendes fra cowboyfilmene. Men reglen var, at det foregik særdeles systematisk og bureaukratisk. Landmålerne havde markeret hjørnerne i hvert jordstykke med en stak græstørv, en pæl eller en sten. På denne vis kunne interesserede, potentielle homesteadere rekognoscere et område med eller uden matrikelkort. Det voldte selvfølgelig visse vanskeligheder at finde rundt. Allerede registrerede nybyggere hjalp dog gerne nye til rette ved at oplyse om skelforhold. Dels ville man gerne have naboer ude på den øde prærie. Dels ønskede alle, at et område blev beboet så hurtigt som muligt så et posthus, en købmandshandel og en by kunne komme op at stå.

Ser man på Howard County i Nebraska og den danske bosættelse dér, tegner der sig et klart billede. Omkring byen Dannebrog skabtes i løbet af få år den primære danske bosættelse på ca. 60 km². Regeringens homesteadjord blev selvfølgelig taget først, mens Union Pacifics jernbane-land blev solgt i et lidt mere roligt tempo – og i mindre stykker på helt ned til 40 acres. Men 40 eller 80 acres viste sig i løbet af kort tid at være for lidt, så der kom ret hurtigt gang i videresalg og dermed dannelsen af farme, der var større end det oprindelige homestead på 160 acres.

Anderledes konservativt forholdt det sig i Dannevirkeområdet nord for Dannebrog. Her kan man iagttage en ideel fordeling af jorden, der holdt sig langt ind i 1900-tallet. Ved en høstfest i 1880'erne fremhævede en kandidat til senatorposten i sin tale Dannevirke som det mest velfungerende samfund, han havde set i en menneskealder. Årsagen hertil angav han at være den omstændighed, at der kun boede en familie pr. 160 acres. "I har ingen rige, ej heller nogen fattige. Lad være med at sælge jeres gode farme og flytte ind til byen. I har det godt her".

En vigtig kilde til Dannevirke-bosættelsen er pionersønnen Arthur W. Christensen,

der, inden sin død som en gammel mand i 1964, nedskrev sine erindringer. Han fremhæver som afgørende, at: "De første bosættere havde den fordel, at de ikke blev ofre for indblanding fra upraktiske "fremsynede" personer. De accepterede de 160 acres som standard for et homestead, og da jernbanen ligeledes nægtede at sælge mindre end 160 acres ad gangen, reddede Dannevirke sig fri af den fejltagelse, man ofte begik dengang, nemlig at klemme alt for mange bosættere ind i et alt for lille område".

Så sent som i 1941 – altså næsten 80 år efter lovens vedtagelse – blev det sidste skøde på et homestead skrevet. Men loven er stadig aktiv, og der er dele af det vestlige USA, hvor man teoretisk set – men ikke rent praktisk – kunne slå sig ned på et stykke gratis regeringsjord.

Om billederne

Grundbogen side 13

Efter 1892 kom stort set alle immigranter til USA gennem Ellis Island. Ved San Francisco-bugten lå det eneste andet modtagelsessted, Angel Island. Indtil 1916 kom ca. 16 mio. mennesker gennem Ellis Island. Af dem slap omkring 4/5 direkte igennem, mens 1/5 blev underkastet nøjere undersøgelser. Kun 1-2 % blev dog afvist – primært på grund af tuberkulose og andre smitsomme sygdomme.

Grundbogen side 14

Blandt de arresterede apache-indianere fra Chiricahua-stammen sidder høvdingen Geronimo (1829-1909) i første række som den 3. fra højre. Geronimo nægtede at acceptere, at indianerne skulle flytte til de af regeringen anviste territorier og blev en af lederne i de sidste indianerkampe. Den 14. september 1886 overgav han sig og blev sammen mere end 400 andre apache-indianere interneret i en fangelejr i Florida.

Grundbogen side 21

Den danske maler Edvard Petersen (1841-1911) malede efter 1880 en række billeder fra København blandt dem *Udvandrere på Larsens Plads* i 1890. På dette tidspunkt udvandrede omkring 8.000 hvert år fra Danmark. Skibet ligger ved kajen, vogne kommer med udvandrere og deres bagage. Der er tid til afsked.

Grundbogen side 29

Kunstnerisk er John Gast kun kendt for maleriet *American Progress* fra 1872-73. Billedet er et udtryk for mange indvandreres opfattelse af den civiliserede hvides ret til at underlægge sig de uciviliserede indianeres område.

Grundbogen side 30

Christen Dalsgaards (1824-1907) maleri af to mormonmissionærer på besøg hos en landsbysnedker er fra 1856. Billedet er ganske realistisk i forhold til den omfattende missionsvirksomhed, som mormonerne udførte i Danmark og andre lande. Indsatsen blev koncentreret om København, Århus og Vendsyssel. Fra 1852 til 1904 udvandrede næsten 17.000 danskere til Utah som mormoner.

Grundbogen side 35

Fotoet viser en mormonfamilie foran deres bjælkehytte. Det er dog ikke klart, hvem af kvinderne, der er gift med manden. 48 % af udvandrerne i almindelighed var kvinder og børn. Af mormonudvandrerne var 70 % kvinder.

Ekskursioner

Odense Bys Museer

Møntergården

Overgade 48

5000 Odense

Tlf.: 65 51 46 01

<http://museum.odense.dk>

Materialieliste

Bøger

Engelhart, Margaret S.: *De drømte om Amerika*
– *historien om den europæiske udvandring til Nordamerika*, Høst 1986.
Om 1800-tallets masseudvandring fra Europa til Amerika.

Kousholt, Bjarne: *Amerikas danske indvandrere*, OP 1995
Om udvandringen fra Danmark til USA i 1800-tallet.

Sigmund, Pia: *Maren og Peter fra Danmark til Amerika – 1872*, Alina 2006
Letlæst fortælling om to søskende, der med deres familie udvander fra Danmark til Amerika.

Varmer, Hjørdis: *Farvel til rottereden*, Vadis 2002
Letlæst historisk børne- og ungdomsroman om forhold i 1870'ernes København, der får familien til at drømme om Amerika.

Wood, Tim: *Det vilde Vesten*, Flachs 1996
Om bosættelse og nybyggerliv på prærien.

Film, video, dvd

Udvandrerne og Nybyggerne, SF Film 2006
Spillefilm 1971 efter Vilhelm Mobergs Roman om en svensk udvandrerfamilie.

Internettet

Det danske udvandrerarkiv indeholder oplysninger om næsten 400.000 emigranter, som udvandrede fra 1868 til 1908.

www.emiarch.dk

Afvigerne

Grundbogen side 51-91

Fagligt om *Afvigerne*

Disciplinering

Menneskets adfærd, væremåder og indstillinger reguleres af samfundets formelle og uformelle regler og sociale normer, der kommer til udtryk i love, tradition, etikette, skik og brug. Hvilke normer, der er gældende, bestemmes af det samfund og de fællesskaber, man er en del af. Bryder man normerne, kan det opleves som en trussel mod fællesskabet. Det udløser som regel sanktioner af varierende styrke – fra latterliggørelse, over irettesættelse, bebrejdelse, marginalisering til udelukkelse af fællesskabet i kortere eller længere perioder – eller måske endda permanent fjernelse ved fx dødsstraf.

Hvad der i et samfund betragtes som brud på normerne – og dermed afvigende – er relativt, idet det afhænger af værdisystemet i det pågældende samfund. Bortset fra enkelte arketyperiske normbrud som incest, har synet på, hvad der er rigtigt og forkert, godt og ondt osv. ændret sig over tid og været forskellig fra samfund til samfund. Fælles for afvigerne, deres handlinger og holdninger, har været, at de er blevet opfattet som et problem for – og måske endda en trussel mod – samfundet. Typisk har afvigerne været mennesker, der som fx åndssvage, sindssyge og kriminelle ikke har kunnet eller villet indordne sig efter normerne. Men det har også været en gruppe som jøderne i nazisternes Tyskland. En af grundene til, at jøderne blev opfattet som en trussel, var, at man anså dem for at være kosmopolitiske og dermed frigjort fra det tyske nationalistiske "Blut und Boden"-fællesskab.

Et andet fælles træk ved et samfunds afvigere er, at magthaverne kan bruge dem som mod- og endda fjendebilleder. Afvigerne er konkrete illustrationer af, hvad der er unormalt, og hvilke sanktioner samfundet sætter sætter ind. Det virker disciplinerende – og får borgerne i samfundet til at indordne sig efter normerne.

Middelalderens love i praksis

I løbet af middelalderen begyndte kongemagten at intervenere i lovgivningen. Konsekvensen var en vis centralisering af den ellers decentrale lovgivning, der tidligere var funderet i den lokale praksis, og som siden blev omtalt som sædvaneret. Med kristendommen vandt kanonisk ret eller kirkeretten indpas. Kanonisk ret var inspireret af romerretten, dvs. en lovgivning "oppefra". Kanonisk ret gjaldt både inden for kirken, men regulerede også de kristnes adfærd og indstilling. Den spiller derfor en rolle for udgrænsningen af det unormale og afvigende.

Jyske Lov fra 1241 er en blanding af sædvaneret og kanonisk ret. På den ene side garanterede den de forskellige samfundsgrupper, at de beholdt de rettigheder, som de havde haft fra gammel tid. På den anden side tales om lighed for loven, og forpligtelsen til at tage sig af og beskytte samfundets svage. Denne forpligtelse påhvilede dog ikke staten, men slægten, landsbyen og evt. stormænd, som havde de pågældende som undersåtter.

Herred- og byting fungerede fortsat som civilsamfundets – og altså de ikke-statslige –

institutioner. Antallet af ting nåede i løbet af middelalderen op på 193. Landstingene, der havde eksisteret siden 1100-tallet – dog i varieret antal – blev efterhånden faste institutioner. Men først i 1500-1600-tallet blev der appelmuligheder fra herred- og byting til landsting. Således skulle en dødsdom først forelægges landstinget til afgørelse, før den kunne eksekveres.

I middelalderen var der ingen anklagemyndighed. Det var den krænkede part eller hans slægt, som bad tinget om at tage sig af en sag. Accepterede tinget at behandle sagen, var det den krænkede part, som skulle sørge for, at den anklagede i vidners nærvær fik overbragt stævningen. Mødte den anklagede ikke på tinge, kunne det pålægge ham en bøde.

Der var intet politi, som efterforskede og opklarede sager. Var der øjenvidner til en forbrydelse, eller forelå der andre former for direkte bevis, blev de anvendt. Ellers var jernbyrd og tilsvarende gudsdomme almindelige frem til begyndelsen af 1200-tallet, hvor de blev forbudt og erstattet af edsaflæggelse. Fx kunne den anklagede og 11 mededsmænd sværge på, at han var en god og pålidelig mand, og at tinget derfor kunne stole på, at han var uskyldig. Særlig stærkt var det, hvis modparten kunne udpege mededsmænd blandt den anklagedes slægt.

Efterhånden blev kongeligt udnævnte embedsmænd involveret i tingets praksis. Det skete i form af *sandemænd*, der skulle aflægge ed i forbindelse med alvorlige sager som drab, voldtægt og hærværk. *Ombudsmanden* førte tilsyn med, at retssagen foregik efter loven. Efterhånden blev det også hans opgave at sørge for, at dommene blev eksekveret.

Som det fremgår af grundbogen side 58 var sindssyge og åndssvage alene slægtens problem. De eneste "afvigere", som den tids myndigheder (byfogeden og byens råd) forholdt sig til, var de spedalske. I hver købstad var der et spedalskhedssyn, der udpegede de spedalske. Det var almindeligt, at de på grund af smittefaren blev sendt ud af byen evt. til ophold på de såkaldte Sankt Jørgensgårde, der blev drevet af munke.

Flittige borgere

I 1500-1700-tallet vandt den merkantilistiske økonomiske tænkning indpas. Den kan kort beskrives som statsmagts (konges) ønske om at have overskud på handelsbalancen. Derfor måtte den enevældige konge disciplinere indbyggerne til at være flittige borgere, der arbejdede til gavn for landet. Sognepræsterne var systemets vigtigste repræsentant i lokalsamfundet. De nøjedes ikke med at holde gudstjenester, men holdt også øje med, at befolkningen levede i overensstemmelse med den kristne moral. I det hele taget var kristendommen et vigtigt middel til at disciplinere befolkningen, som det også ses i *Sagen Adolf Dyrkop* (grundbogen side 10-11). En mere omfattende beskrivelse af denne sag kan findes i Oluf Nielsen (1838-96): *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse VI* (1892), der kan læses online www.eremit.dk/ebog/khb/6/khb6_1-4.html.

Forsøget på at øge produktionen i landet førte også til opførelse af tugt- og arbejds-huse, hvor løsgængere, tiggere, retarderede, handicappede og sindssyge skulle arbejde. På kongens ordre holdt lensmænd og byfogeder regulære jagter på disse afvigere.

Også lovene var funderet i kristendommen. *Danske Lov* fra 1683 var klart inspireret af Det gamle Testaments forståelse af forbrydelse og straf. Bestemte handlinger blev takseret til bestemte straffe ud fra princippet om liv og for liv – uanset omstændigheder og motiver. Heller ikke gerningsmandens alder havde betydning. Således henrettede skarp-

retteren i København en dreng, der under leg havde dræbt en kammerat med en kniv. "Ugudelige" forbrydelser som homoseksualitet, incest og sodomi blev også straffet med døden. Begrundelserne for denne hårde straf fandtes i Mosebøgerne.

Danske Lov gjaldt, til den blev afløst af *Straffeloven* af 1866. Undervejs var der dog sket en række justeringer. Bl.a. var straffen for tyveri mildnet med forordningen af 1789, og i 1833 blev afhugning af legemsdele og andre lemlæstelser, der kunne ledsage henrettelser, afskaffet.

Bedre mennesker

Som det fremgår af grundbogen, betød oplysningstiden, at synet på afvigerne ændredes. Forestillingen om, at afvigelserne hos kriminelle, sindssyge, åndssvage osv. kunne repareres, vandt indpas. Først måtte afvigeren diagnosticeres. Dernæst skulle han anbringes på en særlig institution, hvor man havde specialiseret sig i metoder til behandling af netop denne afvigelse.

Et eksempel er moderne fængsler, som blev debatteret allerede i slutningen af 1700-tallet. Filosofen John Howard (1726-90) var en af debattørerne. Han mente, at fængslerne skulle være af høj bygningsmæssig standard, og at hygiejnen og kosten skulle være i orden. Han lagde vægt på hårdt arbejde og isolation som bedre metoder til at disciplinere forhærdede kriminelle end korporlig afstraffelse. I oplysningstidens ånd afprøvede han sine teorier på sin egen 4-5-årige søn. I stedet for at straffe ulydighed med spanskrør, der dengang var almindelig praksis, blev drengen isoleret i dage ad gangen. At sønnen, da han var i begyndelsen af 20'erne, blev erklæret for sindssyg, anfægtede ikke farens teori om isolationens gavnlige virkning.

Filosoffen Jeremy Bentham (1748-1832) beskæftigede sig også med fængselsreformer. Han udarbejdede tegninger til fængsler, hvor fangerne hele tiden kunne overvåges. Et vigtigt element i disciplineringen af fangerne var beroligende musik, der konstant skulle spilles i fængslet. Men fysisk straf var også nødvendigt. Bentham udviklede derfor en mekanisk piskemaskine.

I begyndelsen af 1800-tallet prægede Howards ideer nye fængselsbyggerier i Storbritannien. Men reformerne løb ind i folkelig modstand. Dels kostede bygningerne enorme summer at opføre, dels bredte der sig en opfattelse af, at fangerne havde det alt for godt i fængslerne.

Det blev i USA, at reformerne først blev implementeret. Især Auburn- og Pennsylvania-modellen (også betegnet Philadelphia-modellen) slog igennem.

Auburn-fængslet i New York blev opført i 1820'erne og gav navn til den første model. Om natten var fangerne isoleret i eneceller. Det eneste, de kunne foretage sig, var at læse i Bibelen. Om dagen arbejdede de i fællesskab, dog under absolut tavshed. Selv øjenkontakt med medfanger blev straffet. I det hele taget var streng disciplin et bærende princip i Auburn.

Samtidig blev Eastern Penitentiary opført i Pennsylvania. Her blev de indsatte holdt totalt isolerede. Dag og nat opholdt de sig i eneceller, hvor de spiste og arbejdede. Kun én gang i døgnet var der en kortvarig gårdtur. Så snart fangerne var uden for cellerne, skulle de bære masker, så de ikke kunne genkende deres medfanger. Man forestillede sig, at den totale isolation ville føre til selvransagelse og ønsket om at leve et bedre liv.

De ikke-egnede

I sidste del af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet blev forskerne optaget af at kunne overføre Charles Darwins (1809-1882) teorier om arvelighed og udvikling til menneskelige og samfundsmæssige forhold. Resultatet blev flere racehygiejniske og eugeniske teorier. Danske psykiatere mente således, at mentale forstyrrelser blev forværret for hver generation. I løbet af få slægtled ville det føre til degeneration af befolkningen. Derfor var det vigtigt, at samfundet greb ind for at begrænse og i bedste fald forhindre, at afvigelser og dårlige egenskaber blev ført videre. På en kongres om "abnormsagen" i 1912 foreslog danske forskere, at antallet af åndssvage skulle nedbringes gennem tvangssterilisation.

Det var en udbredt opfattelse, at hovedparten af de åndssvage var farlige og havde stærke kriminelle tilbøjeligheder. Forskerne hævdede også, at op til 80 % af åndssvagheden var nedarvet. Det førte i 1922 til loven om, at sindssyge og åndssvage skulle have Justitsministeriets tilladelser, hvis de ønskede at gifte sig.

I 1924 nedsatte justitsminister K.K. Steincke (1880-1963) en kommission, der fik til opgave at undersøge "[...] det spørgsmål, om forebyggende foranstaltninger og indgreb i den personlige frihed med eller uden den pågældendes vilje ud fra samfundshensyn, derunder også racehygiejniske hensyn, kan anses forsvarlig berettigede over for personer, der [er] degenerativt bestemt [...]."

Resultatet blev sterilisationsloven fra 1929. I 1934 blev loven revideret og strammet, og året efter blev "Lov om sterilisation og kasteration" vedtaget. Indgrebene kunne foretages, hvis "samfundsmæssige hensyn" talte for det.

Efter 2. Verdenskrig har de fleste distanceret sig fra 1920'ernes og 1930'ernes racehygiejniske tiltag. I løbet af de seneste årtier er der udviklet teknikker, som kan påvise genetiske fejl hos fosteret. Den moderne fosterdiagnostik rummer potentialer, der må give anledning til etiske overvejelser – ligesom tvangssterilisationerne gjorde det. Ganske vist er ansvaret og beslutningen om en evt. abort alene forældrenes. Men i afgørelsen er det i sidste ende de samfundsmæssige betingelser og konsekvenser – bl.a. karriere- og jobmuligheder for forældrene – der har afgørende betydning.

Om billederne

Grundbogen side 60

Pieter Bruegel den ældre (ca. 1525-69) malede billedet af tiggerne i 1568.

Grundbogen side 63

Hieronymus Bosch (c.1450-1516) malede billedet af "Helbredelsen af tåben" eller "Fjernelse af den vanvittiges sten" omkring 1480. På maleriet fjerner lægen tilsyneladende en sten fra patientens hjerne. Trepanering, der har været kendt siden oldtiden, kan tænkes i visse tilfælde at have haft en effekt. Måske har "stenen" været en byld, væskeansamling eller andet.

Grundbogen side 71

Den engelske kunstner William Hogarths (1697-1754) billede af Londons sindssygeanstalt i Bedlam. Maleriet er det ottende og sidste i serien *A Rake's Progress*, som blev malet i 1732-33. Serien fortæller historien om den rige købmandssøn Tom Rakewell, der kommer til London og ødsler sine penge på luksus, prostituerede og spil. Han kommer i gæld, indsættes i Fleet Prison for så at ende i Bedlam. Serien findes på Soane Museet i London.

Grundbogen side 81

Cesare Lombrosos teori virker i dag latterlig. Men i mange år havde den sine tilhængere. Det ser man fx af bogen *Fysiognomik og Karakterologi* (1928), der bl.a. indeholder følgende beskrivelse:

Bredhoveder: Materialistisk anlagte, praktiske Naturer, tilbøjelige til Snæverhjetethed, dygtige specialister, men mangler overblik.

Langhoveder: Stort og idealistisk anlagte naturer, varmhjertede, oftest upraktiske, stor sans for æstetik, vidtskuende overblik.

Rundhoveder: Anlæg for selvished, konservative, holder undertiden stædigt på det tilvante."

Ekskursioner

Fængselsmuseum

Vestre Kirkegårds Alle 3
2450 København SV
Tlf.: 33 55 04 07

Fængselsmuseet

Horsens Statsfængsel

Fussingsvej 8
8700 Horsens
Tlf.: 75 17 67 61
<http://www.slottetihorsens.dk/>

Kellers Minde – Den historiske Samling

H. O. Wildenskovsvej 10
7080 Børkop
Tlf.: 75 86 22 55

Middelfart Museum

Psykiatrisk Samling, Teglgårdsparken 24
Algade 8
5500 Middelfart
Tlf.: 64 48 44 01
www.middelfart-museum.dk

Museet Psykiatrisk Hospital i Århus

Skovagervej 2
8240 Riskov
Tlf.: 77 89 36 80
<http://museum-psyk.dk>

Sct. Hans Hospitals Museum

Kuruset (Sct. Hans Hospital)
Kurhusvænge
4000 Roskilde
Tlf.: 46 33 46 33
www.scthanshospital.dk

Materialieliste

Bøger

Boritz, Mette: *Ret og rimeligt – forbrydelse og straf på enevældens tid*, Nationalmuseet 2003

Om synet på forbrydelse og straf for 300-400 år siden.

Eilertsen, Mogens: *Forfrydelse og straf*, Gyldendal 2008

Om lovene og straffene, der har ændret sig i de sidste 200 år.

Esbjörn, Line: *Død & pine*, Middelaldercentret 2001

Om brug af tortur som straf fra middelalderen til 1700-tallet.

Stafe, Aage: *Åndssvag? Tilladt? Hvordan – før 1959 efter 1959*, BOgPARTisanen 2004

Forfatteren har arbejdet med åndssvage og skriver om sine erfaringer herfra.

Film, video, dvd

Sjælebilleder, DR 1988

Om sindslidelser, de lidende, de pårørende og behandlingssystemet.

Internettet

Fra dåre til patient

www.middelfart-museum.dk/daare/vejl.html

Historien om behandlingen af psykisk syge fra middelalderen til nutiden.

Moralske hospitaler

www.historie-nu.dk/moralske%20hospitaler.pdf

En for de fleste elever svært tilgængelig artikel om forandringer af fængselsvæsenet fra omkring 1800.

Krise og kaos

– Danmark i 1930'erne

Grundbogen side 93-135

Fagligt om *Krise og kaos – Danmark i 1930'erne*

Var der krise?

Emnets titel og indholdet i grundbogen kan indikere, at uro og krise var den fremherskende tilstand for mellemkrigstiden. Det er uomtvistelig, at det globale økonomiske tilbageslag var voldsomt 1929-33 – for Danmarks vedkommende især fra 1930-32. Men i sin helhed var de 25 år fra 1914 til 1939 en tid med økonomisk vækst på omkring 1 % om året.

Perioden er også kendetegnet ved en række teknologiske fremskridt: El til belysning og kraft blev almindeligt, og i kølvandet herpå fik mange radio, støvsuger og andre eldrevne apparater. Transport og kommunikation blev også udviklet. Der kom flere biler og tog, og der blev oprettet flere og flere flyruter – dog skulle man være velhavende for at få råd til at tage flyet.

Sundhedstilstanden blev også forbedret. I Danmark døde 9-10 % af de levendefødte, før de blev et år i 1914. I 1939 var dette tal under 6 %. Og antallet af tuberkuloseinfælde faldt fra 16,2 pr. 10.000 indbyggere i 1921 til 7,4 i 1939.

Men der var en dybgående verdenskrise i årene omkring 1930, og den begyndte i USA. Siden 1922 havde der været højkonjunktur – en af de længstvarende i landets historie. I slutningen af årtiet var markedet dækket. I foråret 1929 stagnerede boligbyggeriet, industriproduktionen toppede, og en nedgang begyndte. I august 1929 hævede nationalbanken diskontoen for at dæmpe aktiviteten. Alt i alt var der tegn på en mindre krise. At den udviklede sig alvorligt skyldtes dels – som nævnt i grundbogen – overinvestering, men især at staten ikke greb ind, fx ved at begrænse salg af aktier, da panikken bredte sig i oktober 1929. Alene på den såkaldte Sorte Tirsdag, den 29. oktober, var det gennemsnitlige tab på aktierne 40 %.

Depressionen i USA blev til en verdenskrise, da USA begrænsede sin import. Det ramte især de lande, der producerede råvarer. Amerikanerne havde også investeret i og lånt penge til udlandet. Her skete der et voldsomt fald, og mange amerikanere forsøgte at få deres kortfristede lån hurtigere tilbage.

Landene reagerede for at beskytte deres egen produktion ved indgreb i den internationale handel ved toldforhøjelser og importrestriktioner, jf. den danske Valutacentral. Fra 1929 til 1933 faldt verdenshandelen til 1/3.

De fire gamle partier

Som det fremgår af grundbogen, blev den demokratiske styreform angrebet fra yderfløjene, DNSAP og DKP, men også fra personer fra borgerlig side. I sommeren 1940 forsøgte den såkaldte Højgaardkreds under ledelse af ingeniør Knud Højgaard at få Christian 10. til at afskedige regeringen og erstatte den med et styre af "rigets bedste mænd". Det knægtede kongen.

I et interview i *Børsen* (6. august 1940) uddybede Knud Højgaard sin kritik af demokratiet:

"[...] de politiske partier har søgt at skaffe sig det størst mulige antal vælgere, og det må under almindelig valgret føre til en overbudspolitik. [...] Forfatningen og valgloven (skal) laves om. Der er ingen mening i, at folk, som ikke kan klare sig selv, skal være medbestemmende om landets ledelse."

Trods kritik og angreb i 1930'erne overlevede demokratiet i Danmark og forblev uantastet og funktionsdygtigt i store dele af besættelsestiden. En del af forklaringen er, at de fire "gamle" partier viste fleksibilitet, så kompromisser og forlig kunne indgås. Netop kompromisser og forlig har siden været et kendemærke ved det danske parlamentariske system. At det kunne lade sig gøre dengang i 1930'erne var alt andet lige en bedrift. Dengang var forskellene på partiprogrammerne væsentligt større end i dag, og partiernes "segment" var mere stabilt og veldefineret.

Socialdemokratiet var oprindeligt et arbejderparti. I 1920'erne og især i 1930'erne arbejdede partiledelsen på at få et bredere vælgergrundlag. Den brede appel fremgik også af partiprogrammet fra 1934, der bar titlen *Danmark for folket*. Det lykkedes også Socialdemokratiet at tiltrække både funktionærer og den del af landbefolkningen, der havde de mindste brug, og som i perioder af året måtte tage lønarbejde. Højdepunktet var Folketingsvalget i 1935, hvor partiet fik 68 af de 148 mandater. Socialdemokratiet gik til valg til landstinget i 1937 under parolen om at afskaffe dette kammer. Men da partiet fik flertal dér, talte Stauning ikke længere om at afskaffe tokammersystemet.

Det radikale Venstre var lillebroren i regeringssamarbejdet med Socialdemokratiet i 1930'erne. Det radikale Venstre var som udbryder af Venstre i 1905 det yngste af de fire gamle partier. Vælgergrundlaget var byens borgerskab, der både var liberale og gik ind for sociale reformer. Den store tilslutning havde partiet dog blandt husmændene. Ved Folketingsvalgene i 1930'erne opnåede partiet 14 mandater – tilstrækkeligt til at kunne danne flertal sammen med det langt større Socialdemokrati.

Venstre var traditionelt et liberalt parti, der gik ind for frihandel og var imod enhver form for statslig regulering og indblanding. Venstre var et "rent" landbrugsparti, som de fleste gårdejere stemte på. Ved Folketingsvalget i 1935 var 90 % af partiets stemmer fra landbefolkningen. Krisen, der især ramte landbruget, og presset fra LS, betød dog, at partiet gik med i forlig som Kanslergadeforliget, hvor statsmagten intervererede i markedet.

Ved valgene i 1930'erne opnåede *Det konservative Folkeparti* stabilt 16-17 mandater i Folketinget. Det konservative var middel- og overklassens parti med store variationer fra selvstændige i byerhvervene til direktører. De konservative ønskede generelt at skære ned på statens udgifter. En undtagelse herfra var dog militæret, hvor partiet gik ind for en kraftig oprustning. Tvunget af omstændigheder accepterede partiet dog, at staten til en vis grad ydede hjælp til betrængte erhverv. Men hjælpen skulle dog snarest afvikles, som det fremgik af partiets krisemanifest fra 1931:

"Det er en konservativ opfattelse, at den hjælp, statsmagten under omstændigheder som de foreliggende har at yde betrængte erhverv, må være hjælp til selvhjælp. Så langt som overhovedet muligt må erhvervene og deres udøvere klare sig selv. Kun da får statsmagten sikkerhed for, at den ikke hjælper forgæves, og kun derved afbalanceres den socialiserende tendens, der i og for sig er enhver moderne krisepolitik medfødt."

Under Christmas Møllers (1894-1948) ledelse blev partiet ført væk fra den anti-demokratiske linje som flere fremtrædende medlemmer og især Konservativ Ungdom stod for.

De yderligtgående

Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) var siden oprettelsen i 1920 et meget Moskvatro parti. For DKP var Socialdemokratiet hovedfjenden. Fascister og nazister blev opfattet som et midlertidigt problem. Sådan havde Stalin jo fastlagt kursen. Socialdemokratiet nærrede heller ikke varme følelser for DKP. Modsætningerne mellem kommunister og socialdemokrater var et europæisk fænomen. En ikke uvæsentlig årsag til nazisternes magtovertagelse i Tyskland var netop fjendskabet mellem kommunistpartiet og socialdemokratiet. Da Stalin i begyndelsen af 1930'erne ændrede signaler og anbefalede en fælles folkefront mod fascister og nazister, var det for sent i Tyskland. Og da DKP lancerede folkefrontsideen i 1935 og nedtonede fjendtligheden over for Socialdemokratiet, var der ikke brug for DKP.

Da Sovjetunionen og Tyskland indgik en ikke-angrebspagt i 1939, opstod et dilemma for både DKP (Aksel Larsen) og DNSAP (Frits Clausen), der gav anledning til flere vittighedstegninger om deres nye "venskab" (se kopiside 13).

Trods et velorganiseret partiapparat fik DKP først i 1932 valgt to mandater i Folketinget. Ved valget i 1935 fik partiet flere stemmer, men ikke et øget mandattal. I 1935 lykkedes det partiet at få tre mandater.

På højrefløjten var der demokratikritiske organisationer og partier som Landbrugernes Sammenslutning og dets partidannelse *Det frie Folkeparti* (fra 1939: *Bondepartiet*), der i 1939 kom i Folketinget med tre mandater, og som under besættelsen arbejdede sammen med DNSAP.

Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti (DNSAP) blev stiftet i 1930. Det gjorde sig meget bemærket, men havde faktisk kun få medlemmer. I 1937 var medlemstallet nået op på godt 2.700. I 1939 lykkedes det partiet at få to mand valgt i Folketinget og få medlemstallet op på ca. 5.000. DNSAP havde størst tilslutning i det tyske mindretal i Sønderjylland.

En af grundene til, at tilslutningen til DNSAP forblev begrænset, var den konstante interne splid, der førte til nye partidannelser og bevægelser. Afskalningerne og dannelser af nye nazistiske partier og bevægelser fortsatte med uformindsket styrke under besættelsen. Her er nogle eksempler:

- 1932: *National Socialistisk Parti* omdøbt i 1934 til *Dansk Socialistisk Parti* (DSP). DSP var kendetegnet ved voldelige aktioner og pengeafpresning. DSP indgik i 1941 i et nystiftet nazistisk parti, *Dansk Folkeparti*.
- 1935: *National Socialistisk Arbejderparti* (NSAP) var stærkt antisemitisk. Blev i 1941 erstattet af *Dansk Anti-Jødisk Liga*.
- 1936: *Dansk Folkefællesskab*
- 1941: *Den Danske Front*. Var utilfredse med føreren af DNSAP.
- 1943: *Dansk Folk-Værn* (DFV)
- 1944: *Dansk National Samling*. Udbrydere fra den yderste højrefløj i DNSAP

Om billederne

Grundbogen side 95

K.K. Steincke (1880-1963) var socialdemokratisk medlem af Landstinget fra 1918 til 1952. Han var justitsminister 1924-26 og socialminister 1929-35. Steincke var ansvarlig for socialreformen, der var en del af Kanslergadeforliget. Han skrev flere bøger om sociale forhold, bl.a. *Fremtidens forsørgelsesvæsen* (1920), hvor han bl.a. anbefalede, at åndssvage og folk med visse kroniske syge skulle steriliseres, så de ikke bragte deres "dårlige egenskaber" videre til næste generation.

Thorvald Stauning (1873-1942) blev i 1909 formand for Socialdemokratiet. 1918-20 var han minister, der især varetog sociale spørgsmål, i radikalt ledede regering under C. Th. Zahle. Fra 1924 til 1926 var Stauning statsminister i en socialdemokratisk mindretalsregering. Fra 1929 til 1940 var han statsminister i den socialdemokratiske-radikale flertalsregering. 1940-42 var han statsminister i samlingsregeringen.

Ideer til undervisningen

Billedfortællinger

I grupper kan eleverne lave billedfortælling med forklarende tekst fx som i form af en skærmpresentation som PowerPoint eller Smartboard. Billederne findes på fx <http://image.google.com>

Forslag til emner:

Krisen i USA. Søgeord: "wall street" + 1929. unemployment + 1930s + USA

Landbrug i Danmark. Søgeord: landbrug + danmark + årstal

Industri. Søgeord: fabrik + danmark + årstal

Arbejdsløshed. Søgeord: arbejdsløshed + danmark + årstal

1930'erne i samtidens litteratur

I et tværgående samarbejde med dansk kan man arbejde med samtidens forfatteres fremstilling af perioden ved fx at læse uddrag af:

Fischer, Leck: *Det må gerne blive mandag*, 1934

Om en københavnsk arbejderfamilie, der trues af arbejdsløshed.

Herdal, Harald: *Man skal jo leve*, 1934

Livet i en københavnsk husvildekasserne.

Hansen, Martin A.: *Nu opgiver han*, 1935

Konflikterne mellem en landmand og hans søn under landbrugskrisen i 1930'erne.

Klitgaard, Mogens: *Der sidder en mand i en sporvogn*, 1937

Livet under krisen i København.

Materialieliste

Til læreren

Mørch, Søren: *Danskernes billeder før fjernsynet*, Gyldendal 2005

Til eleverne

Faurby, Christina Maria: *Fra bondegård til baggård – barn i 1930'erne*, Gyldendal 2005

Freeman, Charles: *1930'erne*, Bogfabrikken Fakta 1996

Hartmann, Nils: *Farfars hemmeligheder – tidsbilleder 1930-1960*, Gyldendal 2001

Lund Jensen, Lis H.: *Da verden gik af lave – Danmark i mellemkrigstiden*, Gyldendal 1998

Ross, Stewart: *Krak og depression*, Åløkke 1998

Svendsen, Niels Holm: *Fremgang og nedtur – USA's historie fra 1914 til 1930*. Gyldendal 1991

Woolf, Alex: *Wall Street krakket – 29. oktober 1929*, Flachs 2002

Film, video, dvd

Hør, var der ikke en, som lo? SF Film 2007

Spillefilm efter Eigil Jensens roman fra 1940.

Matador, DR Multimedie 2002

Flere episoder fra tv-serien skildrer forholdene i 1930'erne

Midt i en jazztid, Sandrew Metronome Video Danmark

Spillefilm efter Knud Sønderbys roman

Rejs dig, Emil Koch, DR 1978

TV-spil om begivenhederne i Nakskov 1931.

Internettet

www.lokalarkiver.dk/nakskov/text/lokal/1931.htm

Kort artikel samt en billedkavalkade om opstanden i Nakskov 1931.

www.kanslergadeforliget.dk/

Billeder og en kort tekst om Kanslergadeforliget.

Danmark besat

Grundbogen side 137-187

Fagligt om *Danmark besat*

Forudsætninger

Emnets omdrejningspunkt er den tyske besættelse af Danmark (1940-45). Men også mellemkrigstidens forudsætninger og ikke mindst, hvordan samspillet mellem besættelsen og udviklingen i 2. Verdenskrig som sådan, indgår i emnet. I baggrundsafsnittet gøres således rede for sammenhængen mellem 1. og 2. Verdenskrig.

Siden nederlaget til Preussen og Østrig i 1864 og indtil afslutningen af 1. Verdenskrig havde Danmarks forhold til Tyskland været anspændt. I 1920'erne udgjorde den økonomisk og militært svækkede tyske Weimarrepublik ingen trussel for Danmark. Det betød dog ikke, at Danmark oprusted – tværtimod. Ved forlig i 1922 og 1932 gennemførte regeringen Stauning-Munch (socialdemokratisk-radikal) kraftige reduktioner af forsvarsbudgettet.

Med nazisternes magtovertagelse i 1933 fulgte også en tysk oprustning. Med Hitlers tale om Lebensraum var der en reel trussel mod Danmark. Ledelsen af det tyske mindretal i Sønderjylland pustede til ilden og talte åbent om, at grænsen fra 1920 skulle rykkes mod nord igen.

I slutningen af 1930'erne undersøgte Stauning mulighederne for at oprette et nordisk forsvarssamarbejde, der i tilfælde af et tysk angreb kunne få hjælp fra Storbritannien. Hverken Norge eller Sverige var specielt interesserede i et sådant samarbejde, og da Storbritannien ikke ville give tilsagn om at komme Danmark til hjælp, faldt planen til jorden. Regeringen mente derfor, at det var mest hensigtsmæssigt at føre en særdeles imødekommende politik over for det nazistiske Tyskland. Og strategien lykkedes, for så vidt som regeringen fik Hitlers løfte om, at han ikke havde planer om at revidere den dansk-tyske grænse.

Danmark besættes

”Vi kan på grund af landets karakter ikke skabe et forsvarsvæsen som andre lande, selvom viljen havde været til stede, og disse forhold i forening med den uvilje til krig, som efterhånden er udviklet i befolkningen, har ført Danmark ind i en stilling, der umuliggør alle forestillinger om effektivt kampberedskab.”

Udsagnet var fra statsminister Thorkild Staunings (1873-1942) nytårstale den 1. januar 1940. På det tidspunkt havde 2. Verdenskrig været i gang i fire måneder. Især den konservative side havde kritiseret de nedskæringer af forsvaret, der var sket op gennem 1920'erne og 1930'erne. Men statsministerens budskab var altså, at et dansk forsvar, der kunne forhindre et angreb, var en umulighed. Der var kun at håbe, at stormagterne ville respektere, at Danmark var et neutralt land.

Det tyske militær havde brug for flyvepladser, støttepunkter og fri adgang gennem de danske farvande, der gjorde en besættelse af Norge mulig. Dels fordi det skulle være en vigtig base for det endelige angreb mod Storbritannien, dels for at sikre forsyningen af

svensk jernmalm, der blev udskibet fra Narvik. At den nazistiske ledelse alligevel besluttede at besætte Danmark – og ikke fx gennem forhandling med den danske regering at få stillet de ønskede støttepunkter til rådighed – skyldes formentligt, at en forhandlingsfase ville ødelægge det nødvendige overraskelsesmoment i invasionen af Norge.

Blandt historikere er der fortsat diskussion om forløbet af Operation Weserübung, hvis mål var kontrollen med danske flyvepladser og besættelsen af Norge. Nogle mener, at planen først få dage før angrebet blev udvidet til en besættelse af hele Danmark, og at selv ikke udenrigsminister von Ribbentrop (1893-1946) kendte noget hertil før den 3. april. Enkelte fastholder den såkaldte Rostock-myte. Ifølge den skulle udenrigsminister P. Munch (1870-1948) og den øverste chef for SS, Heinrich Himmler (1900-45), på et hemmeligt møde i Rostock den 17. marts have aftalt besættelsen. En række besynderlige sammentræf omkring den 9. april har givet myten grobund. Fx kan nævnes, at en stor del af de danske soldater var sendt hjem på orlov, og at kanonen på Middelgrundfortet ikke kunne skyde, da det tyske troppetransportskib sejlede ind i Københavns havn.

Men uanset begivenhederne forud for iværksættelsen af Operation Weserübung kunne den danske hær og flåde ikke have forhindret besættelsen.

Samarbejdets karakter

Besættelsestiden i almindelighed og samarbejdspolitikken i særdeleshed er fortsat til debat og genstand for forskning. Forklaringen er, at historien – forstået som fortællingen om fortiden – ændres. Det kan skyldes fund af nye kilder. Men den væsentligste forklaring er, at fortolkningerne af fortiden forandres som en konsekvens af samspillet mellem forskernes nutidsforståelse og fremtidsforventninger. Nutidsforståelsen og fremtidsforventningerne må nødvendigvis være påvirket af den fremherskende erindringspolitik – herunder at det er sejrherrene, som skriver historien.

Fra begivenhedernes start var der stof til eftertidens fortolkning. Ud over de ovennævnte omstændigheder ved selve angrebet den 9. april er bl.a. spørgsmålet om besættelsens karakter. Var det overhovedet en besættelse? Den adskilte sig markant fra senere tiders besættelser som den USA-ledede besættelse af Irak i begyndelsen af 2000-tallet. Og den adskilte sig også fra forholdene i de øvrige tyskbesatte lande.

Sammenlignet med den militære modstand, som tyske tropper mødte i andre lande, kan man næppe karakterisere den kortvarige danske militære indsats den 9. april som et egentligt modværge. Til gengæld indgik den danske regering en aftale med den tyske om "fredsbesættelsens" vilkår. Selvom angrebet var en krænkelse af Danmarks neutralitet, lovede Tyskland at respektere den danske suverænitet. Og løftet blev faktisk overholdt til 1943, hvor besættelsesmagten vurderede, at modstand og sabotage havde fået et sådant omfang, at den selv greb ind. I de første 3½ år af besættelsen fungerede den lovgivende, udøvende og dømmende myndighed stort set uændret. Selv militær og politi blev under dansk kontrol.

Da Norge, Holland, Belgien og Frankrig blev besat i 1940, gav tyskerne disse landes regering samme tilbud om fredsvilkår, som den danske havde fået og accepteret. Ingen af disse landes regeringer tog imod tilbuddet. Frankrig og Belgien blev underlagt tysk militæradministration, mens der blev indsat såkaldte rigskommissærer og lokale nazister til at styre i Holland og Norge.

Efter Tysklands kollaps havde almindelige mennesker og det officielle Danmark en klar interesse i at vise, at alle aktører, regering, parlament, erhvervslivet og befolkningen som sådan havde gjort deres bedste for at modarbejde besættelsesmagten fra den første dag. Regeringens forhandlingspolitik havde taget sigte på at bevare Danmarks uafhængighed og sørge for, at modstandsbevægelsen kunne etablere sig.

Enkelte fremtrædende politikere som Erik Scavenius (1877-1962) var efter efterkrigstidens offentlige mening gået for langt i samarbejdet. For det officielle Befrielses-Danmark handlede det om at definere, udgrænse og distancere sig fra mindre grupper, der havde hjulpet det nazistiske Tyskland: Østfrontsfrivillige og medlemmer af HiPo, Schalburgkorpset og ledende medlemmer af de nazistiske partier. Retsopgøret tog sigte på at straffe dette mindretal, så der kunne tegnes et billede af, at hovedparten af danskerne på et eller andet niveau havde bidraget til kampen mod besættelsesmagten.

Der findes næppe nogen periode i dansk historie, der har været genstand for så stor forskningsmæssig interesse som besættelsestiden, og antallet af udgivelser om besættelsen som sådan eller hændelser i den er enorm. Frem til omkring 1960 var budskabet i såvel de forskningsbaserede værker som bøger til historieundervisningen, at danskerne i almindelighed havde stået sammen i modstanden mod den entydige fjende: tyskerne. Fortællingen om besættelsestiden blev generelt disponeret efter følgende skabelon:

- 9. april 1940: Det tyske angreb kom som et "lyn fra en klar himmel".
- Tiden frem til 29. august 1943: Regeringens forsøg på at bevare Danmarks uafhængighed og samarbejde så lidt med besættelsesmagten som muligt. Besættelsesmagten, der blander sig mere og mere i danske forhold. Begyndende modstand. Forhandlingspolitikens sammenbrud.
- Tiden efter 29. august 1943: Frihedskampen med markante begivenheder som folkestrejken i 1944. Gestapo og dets danske hjælpere brutale terror, der ikke kan overvinde den stadig mere effektive modstandskamp.
- 5. maj 1945: Befrielsen.

2. udgave af Børge L. Barløse: *Folkeskolens Danmarkshistorie*, der udkom i 1953, kan således fortælle om danskernes – det kollektive "vi" – holdning til krigen og besættelsesmagten:

"Tyskerne havde nok tænkt sig, at det danske folk efterhånden ville finde sig roligt i besættelsen og samarbejde med Tyskland, så længe krigen varede; men heri tog de fejl. Ganske vist kunne vor regering og rigsdag vedblive at styre landet; men vi glemte ikke, at vi havde måttet bøje os for svig og overmagt. I tiden, der fulgte, fik et trofast dansk sindelag ofte udtryk i den måde, hvorpå tusinder af københavnere samlede sig om Christian d. Tiende, både ved festlige lejligheder og under hans daglige ridetur gennem hovedstaden."

Efter 1960 blev konsensusopfattelsen af besættelsestidens historie brudt. Først kom uenigheder inden for modstandsbevægelsen – herunder den skæve våbenfordeling, der betød, at kommunistiske modstandsgrupper blev forfordelt – gjort til genstand for diskussion. I 1971 blev jernbanesabotagens militære betydning problematiseret af historikeren Aage Trommer (f. 1930), og i de senere år er der blevet forsket i aspekter af besættelsestiden, der næppe havde været muligt lige efter besættelsen. Det gælder fx retsopgøret, de østfrontsfrivillige, tyske terrorgrupper og stikkerlikvideringer.

Beretningen om besættelsestiden får dermed flere dimensioner og nuancer. Det sidste er spillefilmen *Flammen & Citronen* fra 2008 et eksempel på. Det ville ganske enkelt være utænkeligt at lave en film, der tegnede et billede af modstandskampens frontfigurer på denne måde i flere årtier efter krigen. Det betyder dog ikke, at man dermed får den endelige og sande historie om perioden – eller om andre historiske hændelsesforløb for den sags skyld. For fortiden er i sig selv forsvundet. Man kan kun beskæftige sig med den ved at fortolke spor fra fortiden og konstruere dem som en fortælling, og denne konstruktion vil altid ske i et samspil med forståelser af nutiden og forventninger til fremtiden. Med andre ord bliver nutidsforståelse og fremtidsforventning et filter, som fortiden ses igennem.

Med sine mange historier kan arbejdet med besættelsestiden være eksemplarisk for, at eleverne forstår, at historie – forstået som en fortælling om fortiden – ikke er en absolut sandhed, men en social konstruktion.

Augustoprør og Jødeaktion 1943

Den første del kanonpunktet *Augustoprør og Jødeaktion 1943* behandles i grundbogen side 148, og i anden del i delemne 4, der handler om nazisternes folkemord.

De mere langsigtede årsager til Augustoprøret var bybefolkningens generelle utilfredshed med reallønsfald, varemangel samt modstandsbevægelsens vækst og øgede aktivitet, der havde ført til tysk krav om indførelse af krigsret og hårde straffe. I april 1943 blev en kommunistisk modstandsmand dømt til døden. Det lykkedes dog Scavenius og den tyske rigsbefuldmægtigede Werner Best (1903-89) at få dommen omstødt. I Berlin så man med større og større skepsis på udviklingen i Danmark og den bløde linje – et resultat af samarbejdet mellem Scavenius og Best – som mere og mere åbenlyst ikke sikrede den ro og stabilitet i Danmark, der var Tysklands interesse. Den øverstkommanderende for de tyske tropper i Danmark, Hermann von Hanneken (1890-1981), der gik ind for en hårde linje, styrkede sin position. Over sommeren stod det klart, at den hidtil førte samarbejds politik stod for fald.

Den udløsende årsag var en strejke, der startede i Odense i slutningen af juli og bredte sig til andre byer. Nyheden om de allieredes landgang på Sicilien og Benito Mussolinis afsættelse og arrestation den 25. juli skabte forventning om, at Tyskland og Italien snart ville give op og gav strejkerne vind i sejlene.

Best søgte forgæves via kontakter til den socialdemokratiske ledelse at få standset strejkerne. Også Scavenius vidste, at situationen var ved at løbe ud af kontrol. Regeringen kunne kun advare mod strejkerne, men det hjalp ikke.

Den 22. august anmodede von Hanneken Berlin om at måtte gribe ind militært, og da en tysk officer nogenlunde samtidig blev overfaldet i Odense, havde Hitler fået nok. Best blev kaldt til Berlin. Her fik han ordre til øjeblikkeligt at skabe ro og orden. Der skulle indføres undtagelsestilstand, som bl.a. indebar forbud mod strejker, tysk censur, særdomstole, dødsstraf for sabotage, besiddelse af våben og angreb på værnemagten. Kun hvis det skete, kunne regeringen blive siddende.

Den 28. august forelagde Scavenius det tyske ultimatum for regeringen. Kravene var hindsides, hvad regeringen kunne gå med til. Tidligt næste morgen erklærede von Hanneken derfor Danmark i undtagelsestilstand, dvs. at den tyske værnemagt overtog den udøvende myndighed.

Samarbejdspolitikens sammenbrud var baggrunden for, at Werner Best den 8. september sendte et telegram til Berlin, hvor han spurgte, om "jødesituationen" i Danmark ikke burde løses. Telegrammet fik betydning for aktionen mod jøderne i oktober 1943.

Historikerne har diskuteret Bests motiv til at sende telegrammet. Under afhøringen efter krigen påstod Best, at beslutningen om jødeaktionen allerede var truffet i Berlin. Sigtet med telegrammet var at få denne beslutning omstødt – og dermed redde de danske jøder. Bests klare antisemitisme og rolle i jødeforfølgelsen tidligere i krigen taler dog imod denne forklaring. Måske var telegrammet Bests forsøg på at styrke sin position efter ydmygelsen den 29. august.

Selve aktionen og dens forløb er behandlet i grundbogen side 166-167.

Om billederne

Grundbogen side 139

Som det fremgår af grundbogen var Hans Edvard Teglers (1925-1988) aktiv i modstandsbevægelsen 1942-45. Efter krigen blev han journalist. Fra 1956 til 1958 var han udenrigsredaktør ved *Berlingske Tidende* og chefredaktør på *Information* (1959-66). Teglers skrev flere bøger og romaner om bl.a. besættelsestiden.

Grundbogen side 144

Under besættelsen var det svært at få olie og benzin. Nogle biler kørte med gasgenerator. Den mindede om en kakkelovn, som man fyldte bølgebrænde i. Ved forbrændingen udviklede der sig gas, som man gennem filtre kunne udlede og rense – og bruge som brændstof i motoren.

Grundbogen side 147

I Danmark var der flere fascistiske og nazistiske partier. Det største var *Dansk National-socialistisk Arbejder Parti* (DNSAP), oprettet i 1930 og med Frits Clausen (1893-47) som leder fra 1933. Partiets forbilleder var fascisternes i Italien og nazisterne i Tyskland og var derfor imod den demokratiske styreform. Men der var også forskelle. Således var den antisemitiske retorik i forhold til den tyske mere afdæmpet. Desuden var partiet særdeles royalt over for folkekirken. Endvidere var DNSAP ekstremt nationalistisk og gik ind for, at Sydslesvig skulle være en del af Danmark. Netop grænsespørgsmålet var en væsentlig årsag til, at forholdet mellem det tyske nazistparti og DNSAP var dårligt under besættelsen. DNSAP fik dog økonomisk støtte fra Tyskland fra 1940, men Besættelsesmagten var ikke interesseret i at overlade magten til DNSAP, men brugte partiets eksistens som en potentiel trussel i forhandlingerne med den danske regering.

Besættelsen betød, at partiets medlemstal steg fra ca. 5.000 til et højdepunkt i foråret 1943, hvor ca. 21.500 var medlemmer. Ved Folketingsvalget dette forår stemte omkring 43.000 på partiet, der dog kun opnåede 3 mandater. Den ringe tilslutning fik partiet til at skifte kurs – bl.a. ved at blive mere nationale og frasige sig den økonomiske støtte fra Tyskland.

Regeringens afgang 29. august 1943 (grundbogen side 139) øgede den folkelige modstand mod partiet, og medlemstallet gik tilbage. Ved befrielsen var der dog stadig ca. 12.000 medlemmer af partiet. Modstandsfolk offentliggjorde efter befrielsen partiets kartotek med navnene på de ca. 28.000 mennesker, der havde været medlem af partiet.

Grundbogen side 158

I grundbogen side 159 er antallet af omkomne under de allieredes bombardement 13. og 14. februar 1945 angivet til 40.000. I tidens løb har der været uenighed om dette tal. Et stort antal mennesker, der var flygtet for den fremtrængende Røde Hær, befandt sig i byen. Derfor har nogle historikere sat tallet så højt som ½ mio. døde. I 2008 nåede en undersøgelseskommission – på baggrund af fire års arbejde – frem til, at 18.000 og højst 23.000 var dræbt under bombardementet.

Ekskursioner

Besættelsesmuseet i Århus 1940-45

Mathilde Fibigers Have 2

8000 Århus C.

Tlf.: 86 18 42 77

www.besaettelsesmuseet.dk/

Bornholms Museum

Sct. Mortensgade 29

3700 Rønne

Tlf.: 56 95 07 35

www.bornholmsmuseum.dk

Det Jyske Modstandsmuseum, Bangsbo

Dronning Margrethes Vej 6

9900 Frederikshavn

Tlf.: 98 42 31 11

www.bangsbo-museum.dk

Frihedsmuseet

Churchillparken 7

1263 København K.

Tlf.: 33 47 39 21

www.frihedsmuseet.dk

Frøslevlejrens Museum

Lejrvej 83

6330 Padborg

Tlf.: 74 67 65 57

www.froeslevlejrensmuseum.dk

Museumscenter Hanstholm

Molevej 29

7730 Hanstholm

Tlf.: 97 96 17 36

www.museumscenterhanstholm.dk

Materialieliste

Bøger

Albæk Nielsen, Lizette: *Richs og rødspættesko – hverdag under besættelsen*, Klematis 2004

Hverdagen under besættelsen.

Dyrberg, Gunnar og Ramsing, Bob: *De illegale – Holger Danske – ungdomsoprørerne uden sikkerhedsnet*, Bogan 2005

Hansen, Ole Steen: *De store slag i Anden Verdenskrig*, Flachs 2000.

De afgørende slag fx Slaget om England, vendepunkterne i Stillehavet og El Alamein

Hansen, Ole Steen: *Hverdag under Danmarks besættelse 1940-45*, Flachs 2007

Dagliglivet under besættelsen.

Pedersen, Knud: *Bogen om Churchill-klubben – Churchill-klubben, breve fra fængslet, sidste krigsår, sagen om Churchill-klubben*, Lindhardt og Ringhof 2005

Knud Pedersen, der selv var medlem af Churchill-klubben, fortæller om de unge mænds sabotageaktioner i Aalborg i 1942.

Film, video, dvd

Krigens pris – mød kvinden der var tæt på Flammen og Citronen – et dokumentarprogram om frihedskæmperen Elisabeth Bomhoff, dk4 2008

Den 96-årige Elisabeth Bomhoff tager seerne med rundt til Vestre Fængsel, Frøslevlejren og andre steder, hvor hun var under besættelsen.

Livet under besættelsen, Substanz 2004

Tre dvd'er med filmklip fra besættelsestiden.

Århundredets krig – Tysk dokumentarserie, DR2 2007

Et antal dvd'er med en række afgørende episoder fra 2. Verdenskrig.

Internettet

Danmark under besættelsen og befrielsen. Henvender sig til folkeskolens ældste klasser.

www.besaettelse-befrielse.dk

Omfattende side med kilder, billeder, filmklip osv. om besættelsen og befrielsen.

www.befrielsen1945.dk

Interaktive kort om forløbet af 2. Verdenskrig.

www.scribd.com/doc/3866324/2-Guerra-Mundial

Den kolde Krig

Grundbogen side 189-237

Fagligt om *Den kolde Krig*

Konfliktens rødder

Udtrykket *Den Kolde Krig* menes at stamme fra en tale, som præsident Trumans rådgiver Bernard Baruch holdt den 16. april 1947. Den amerikanske journalist Walter Lippmann tog begrebet i anvendelse i sine artikler, hvorefter det blev almindeligt brugt som en betegnelse for forholdet mellem supermagterne.

Periodiseringer er et praktisk redskab til at skabe en vis orden og overskuelighed i historien. Sådan er det også med Den Kolde Krig som periode. I grundbogen sættes begyndelsestidspunktet – som hos de fleste – til 1946-47. Konflikten har rødder længere tilbage. USA og Sovjetunionen var ganske vist allierede i de sidste fire år af 2. Verdenskrig. Men i 1920'erne og 30'erne var forholdet mellem dem særdeles anspændt (jf. grundbogen side 194-195), og de repræsenterede to vidt forskellige samfundssystemer. USA's beslutning om at kaste atombomber over Japan i august 1945 var formentligt mere en markering af amerikansk styrke over for Sovjetunionen, end det var en nødvendighed for at få japanerne til at overgive sig.

Jerntæppet

Delemne 1 fokuserer på aktørerne (USA og Sovjetunionen) og de første år af Den kolde Krig. Til forskel fra afslutningen af tidligere krige, blev det ikke de europæiske stormagter, som genskabte en balance i Europa, men de to supermagter, som delte kontinentet i to interessesfærer. En markering var Winston Churchills tale i den amerikanske by Fulton den 5. marts 1946, hvor han talte om Jerntæppet, der delte Europa (se kilde 1, grundbogen side 200).

Sovjetunionens politik i Østeuropa, som bl.a. betød, at Polen blev nægtet en demokratisk styreform, vakte præsident Trumans modstand og førte til en markant skærpet tone over for Sovjetunionen. Grækenland var et andet område, der skabte øgede gnidninger mellem Sovjetunionen og USA. Stalin havde aftalt med Churchill, at Grækenland, hvor der i 1946-49 var borgerkrig, hørte under den britiske indflydelsessfære, og derfor lovede Stalin at indstille hjælpen til de græske kommunister. Men de modtog fortsat hjælp udefra. I USA var det en udbredt opfattelse, at Sovjetunionen stod bag. Det viste sig dog, at hjælpen kom fra Tito, den kommunistiske leder i Jugoslavien, der var ved at frigøre sig fra Sovjetunionens indflydelse.

Stalins vigtigste anliggende var at sikre Sovjetunionen politisk og økonomisk. Han søgte bl.a. at etablere en olielinje over den iranske grænse og få garanti for fri sejlads fra Sortehavet til Middelhavet.

Storbritannien var økonomisk trængt og magtede ikke at varetage de vestlige sikkerhedspolitiske interesser i den østlige del af Middelhavet og bad derfor USA om at tage over. Det er i den sammenhæng, at Truman-doktrinen skal ses (se kilde 2, grundbogen side 200).

Trumans tale i marts 1947 havde til formål at få Kongressen til at bevillige penge til Marshallplanen (se grundbogen side 203-4), navngivet efter den amerikanske udenrigsminister George Marshall, der i løse træk skitserede sin plan i en tale den 5. juni 1947.

Konflikter

Delemne 2 handler om det delte Tyskland, der var et synligt stridspunkt under Den kolde Krig samt Cubakrisen. I 1949 eskalerede konflikten: Tyskland blev opdelt i to stater, NATO oprettet, og Sovjetunionen foretog sin første atomprøvesprængning. Det sidste blev signalet til de følgende års oprustningskapløb. I 1951 kom den endnu kraftigere brintbombe. Frem til 1958 blev der foretaget 208 prøvesprængninger i atmosfæren, som resulterede i 90 mio. tons radioaktivt nedfald. Der var en generel forventning til og frygt for, at det før eller siden ville resultere i en atomkrig mellem supermagterne. Og der var ikke meget håb om afspænding. I 1950'erne mødtes supermagterne ikke en eneste gang for at diskutere afspænding og afrustning.

Gnidningerne mellem supermagterne var tydeligst i Tyskland, der var opdelt i besættelseszoner. USA var interesseret i, at Tyskland blev genskabt som en vestlig og kapitalistisk økonomisk enhed, som kunne blive en vigtig handelspartner. Sovjetunionen ville kunne acceptere en genetablering af et samlet Tyskland, hvis det blev absolut neutralt. Det ville de vestallierede ikke gå med til. Dermed var kursen sat mod delingen af Tyskland, som blev en realitet i 1949.

Nedskydningen af et amerikansk spionfly over Sovjetunionen i 1960, Berlinmurens opførelse i 1961 (grundbogen side 209-11) og Cubakrisen (grundbogen side 212-13) året efter tegnede til at blive en kulmination af Den Kolde Krig, der så skulle afløses af en varm. Sådan gik det ikke. Cubakrisen førte til afslutningen af, hvad der kan kaldes Den Kolde Krigs første del. Der blev oprettet en direkte forbindelse mellem de to supermagters ledere, og året efter aftalte de at stoppe for prøvesprængninger i atmosfæren.

Afspænding?

Fra 1962 til 1979 skete der en vis afspænding mellem de to supermagter. Der er ingen tvivl om, at Cubakrisen betød en erkendelse hos den politiske ledelse i henholdsvis USA og Sovjetunionen af, hvor tæt man var på en altødelæggende atomkrig. Især i 1970'erne blev der indgået flere traktater mellem supermagterne om begrænsning af atomvåben.

En anden grund var, at begge supermagters position som leder af hver sin blok var truet. USA's voksende engagement i Vietnamkrigen svækkede landets prestige og dets handlefrihed internt og eksternt. Forholdet mellem Kina og Sovjetunionen var blevet dårligere siden slutningen af 1950'erne. I 1964 kom det til et egentligt brud mellem de to kommunistiske lande.

En del af problemet med grænsedragningen efter 2. Verdenskrig blev løst i begyndelsen af 1970'erne. I 1970 anerkendte Vesttyskland Oder-Neissegrænsen og dermed Polens og Sovjetunionens grænser mod vest. Det skabte grundlag for et begyndende samarbejde og normalisering mellem Øst- og Vesttyskland. I 1973 begyndte den Europæiske konference om sikkerhed og samarbejde (CSCE), der resulterede i, at 33 europæiske lande inklusive Sovjetunionen samt USA og Canada vedtog den såkaldte Helsinki-sluttrak-

tat, hvor anerkendelsen af grænserne i Europa blev godkendt internationalt.

Trods det tilsyneladende bedre forhold mellem supermagterne fortsatte oprustningen. Traktaterne handlede som regel om kvantiteten, dvs. antallet af atommissiler og ikke om kvaliteten. Begge supermagter udstyrede deres missiler med flere og mere effektive sprænghoveder. Som det fremgår af delemne 3 var Danmark en væsentlig brik i spillet under Den kolde Krig. Thulebasen i Grønland var et vigtigt led i USA's atomforsvar, og den tætte beliggenhed ved Østblokken indebar, at landet næsten uundgåeligt ville blive en slagmark, hvis krigen blev varm.

Den såkaldte afspændingsperiode var også præget af såkaldte stedfortræderkrige, hvor supermagterne støttede hver sin part i konflikter i den 3. verden.

Stigende spænding og afslutning

Delemne 4 fortæller om baggrunden for den øgede spænding mellem supermagterne fra omkring 1980, den begyndende afspænding i sidste del af årtiet samt Sovjetunionens kollaps i 1991, der endelig afsluttede Den kolde Krig.

Flere faktorer førte til, at striden mellem supermagterne igen blev alvorligere. En af dem var NATO's ønske om at modernisere atomvåbnene i Europa. Den blev udformet som den såkaldte dobbeltbeslutning i 1979. Ifølge den ville NATO inden udgangen af 1983 begynde opstillingen af 572 moderne missiler i Vesteuropa – med mindre Sovjetunionen trak nogle af sine nye mobile SS-20-missiler tilbage fra Østeuropa.

Sovjetunionens invasion i Afghanistan i slutningen af december 1979 forværrede forholdet til USA. Således nægtede det amerikanske Senat at ratificere den netop afsluttede SALT 2 afrustningsaftale – ligesom de planlagte SALT 3-drøftelser blev aflyst.

I 1981 overtog den stærkt antikommunistiske og konfrontationssøgende Ronald Reagan (1911-2004) præsidentposten i USA. I de følgende år oprustede USA voldsomt. Sovjetunionen og de øvrige Warszawapagt-medlemmer frygtede et snarligt atomangreb. Det kan måske forklare sovjetiske jagerflys nedskydning af et koreansk passagerfly den 1. september 1983. Ved en fejltagelse var flyet kommet ind over sovjetisk territorium.

I grundbogen side 190-1 fortælles om Nato-øvelsen i november 1983. Den 10 dage lange øvelse gik under navnet *Able Archer* (den dygtige bueskytte), og scenariet var en optrapning af den internationale spænding, der førte til brug af atomvåben. Øvelsen var så realistisk, at den sovjetiske leder Jurij Andropov (1914-84) satte hæren i forhøjet beredskab. Nogle historikere mener, at situationen var farligere end Cuba-krisen i 1962. Andre mener, at der nok var sovjetisk frygt, men at truslen om et sovjetisk forebyggende angreb var overdrevet.

I første halvdel af 1980'erne lancerede præsident Reagan sit stjernekrigsprogram *Strategic Defense Initiative* (SDI). Både han og den øvrige amerikanske ledelse erkendte dog, at forholdet til Sovjetunionen var blevet for risikabelt, og at man måtte arbejde for en afspænding.

Initiativet til afspændingen kom dog fra Mikhail Gorbatsjov (f. 1931), der blev leder i Sovjetunionen i 1985. Den sovjetiske ledelse havde erkendt, at landet var ved at køre økonomisk i sæk. Det var nødvendigt at skære ned på de enorme udgifter til militæret. Derfor måtte forholdet til USA forbedres. I 1986 og 1987 mødtes Reagan og Gorbatsjov og aftalte markante nedskæringer af atomvåben i Europa.

Sovjetunionens økonomiske svækkelse var forudsætningen for kommunismens fald i en række Østbloklande i efteråret 1989. Ved et CSCE-møde i København i 1990 blev Den kolde Krig erklæret for afsluttet. I 1991 blev først Warszawapagten opløst, og det samme skete med Sovjetunionen senere samme år.

Om billederne

Grundbogen side 190

Amerikansk atomprøvesprængning på Bikini i Stillehavet juni 1946. Helt frem til 1963 prøvesprængte USA, Sovjetunionen og senere også Storbritannien og Frankrig atombomber i atmosfæren med en omfattende radioaktiv forurening til følge. Prøvesprængningerne blev brugt som et skræmmemiddel over for modparten. I øvrigt er badedragten med samme navn opkaldt efter øen Bikini, der blev sprængt midt over af flere atomprøvesprængninger.

Grundbogen side 191

Raketter på den røde plads i Moskva 1965. Hvert år den 1. maj og den 17. november var der en stor militærparade på den røde plads i Moskva. Sovjetunionens øverste ledelse stod oven på Lenins mausoleum, og partilederen stod altid i midten. Den 1. maj er arbejderne internationale kampdag. Det var en af de få ting, der var fælles for socialdemokrater og kommunister. Den 17. november var årsdagen for den russiske revolution i 1917.

Grundbogen side 194

Maleri fra 1920 af Lenin, der taler til rødgardisterne, før de drager til fronten i kamp mod revolutionens fjender, de såkaldte "hvide". Billedet er malet i en heroisk stil, der var typisk for sovjetkunsten. Lenin blev dyrket i Sovjetunionen, næsten som han var en religiøs figur. Lenin ligger stadig balsameret i sit mausoleum på den røde plads i Moskva. Ingen har endnu vovet at fjerne ham.

Grundbogen side 195

Maleriet *Ytringsfrihed* af Norman Rockwell (1894-1978) fra 1943. I 1941 formulerede Præsident Roosevelt i en tale til kongressen de amerikanske politiske idealer, der skulle tjene som et ideal for den øvrige verden og for den amerikanske krigsindsats. Idealerne blev samlet i "de fire friheder": Frihed for sult, ytringsfrihed, religionsfrihed og frihed for frygt. De fire friheder indgik i Atlanterhavscharteret i 1942 og i grundlaget for FN's menneskerettighedserklæring. Roosevelts tale inspirerede den amerikanske tegner og maler Norman Rockwell til at male fire billeder til det amerikanske ugeblad *Saturday Evening Post*. De skulle symbolisere de fire friheder. Billederne blev brugt i statslige kampagner for støtte til den amerikanske krigsførelse og senere til støtte for amerikanske idealer under den kolde krig. I mange år fandtes de fire billeder overalt i USA: På posthuse, skoler og offentlige kontorer. Kunstnerisk set er Norman Rockwell blevet kritiseret for at idyllisere sine temaer.

Grundbogen side 196

Sovjetisk maleri fra 1945 af Jalta-konferencen, februar 1945. USA's præsident Roosevelt sidder på en stol. Han havde haft børnelammelse som ung og var derfor invalid. Churchill står til højre. Ved Roosevelt og Churchill står deres udenrigsministre og rådgivere. Stalin står i midten og alene og fremstår således som den vigtigste person på maleriet.

Grundbogen side 198, nederst

I forgrunden af fotoet ses en ødelagt biograf, der stadig står som et minde over Hiroshima-bomben.

Grundbogen side 199

Den russiske kunstner Yuri Kugach (f. 1917) malede det gigantiske billede *Til den store Stalins ære* i 1950. Maleriet er et typisk eksempel på den dyrkelse af Stalin, der fandt sted, og som minder om, hvordan konger og kejsere blev hyldet og dyrket. Stalin kaldes af nogle historikere "den røde zar". I 1956 vendte efterfølgeren Nikita Krutshov sig mod persondyrkelsen under Stalin, men der har også senere været tendenser til persondyrkelse i Rusland fx af partilederen Brezhnev i perioden 1964-81.

Grundbogen side 203

Pas på. Byggearbejder. Fremad med Marshall-planen. Vesttyskland 1950. Der var især reklame for Marshall-planen i Vesttyskland. Borgerne skulle stole på, at de blev hjulpet af USA, og at det gik fremad. Byggearbejderen var et tegn på fremskridt, som alle kun forstå, og der var nok af ruiner at tage fat på.

Grundbogen side 215-16

Den amerikanske base i Thule i Grønland. Her er radar, der kan følge satellitterne i verdensrummet og som kan spore raketter. På flyvepladsen i Thule landede der jævnligt amerikanske bombefly med atombomber om bord. I 1968 styrtede et amerikanske bombefly med brintbomber ned uden for Thule, og der blev spredt radioaktivt materiale i området. Det blev opsamlet af bl.a. danske arbejdere, hvoraf mange senere blev ramt af strålesyge.

Grundbogen side 218

Stevnsfortet. Fortet er nu et museum. Også Langelandsfortet var vigtigt under den kolde krig. Herfra blev i 1962 under Cuba-krisen sovjetiske skibe med raketter ombord iagttaget og besked herom givet til amerikanerne.

Ekskursioner

Koldkrigsmuseum Stevnfort

Korsnæbsvej 60

4673 Rødvig Stevns

Tlf.: 56 50 28 06

www.stevnsfortet.dk

Koldkrigsmuseum Langelandsfortet

Vognsbjergvej 4 B

5935 Bagenkop

Tlf.: 62 56 27 00

www.langelandsfortet.dk

Materialieliste

Bøger

Grant, R.G.: *Hiroshima*, Flachs 2006

Om udviklingen af atombomben og dens brug over Hiroshima.

Jensen, Svend A.: *Cubakrisen 1962 – verden på randen af atomkrig?* Gyldendal 1992

Om begivenhedsforløbet, der førte op til Cubakrisen, og om Cubas situation frem til omkring 1990.

Madsen Poulsen, Flemming: *Koreakrigen – verden på randen af atomkrig 1950-53*, Gyldendal 1998.

Om et af højdepunkterne under Den kolde Krig.

Nielsen, Svend B.: *Sovjet – systemet der brød sammen*, Gyldendal 1996

Om den historiske og politiske udvikling, der førte til Sovjetunionens sammenbrud.

Poulsen, Jens Aage: *Europa – samfund i opbrud*, Gyldendal 1996

Om de dramatiske forandringer der skete i Europa i årene omkring 1990.

Sheehan, Sean: *Den kolde Krig*, Flachs 2003

En historisk oversigt over Den kolde Krig

Film, video, dvd

Berlinmuren – flugten til friheden, DR2 2007

Dokumentarprogram om Berlinmurens betydning.

Den kolde Krig, DR2 2006

12 dvd'er med dokumentaroptagelser af væsentlige episoder under Den kolde Krig.

Dr. Strangelove eller: Hvordan jeg lærte at holde op med at bekymre mig og elske bomben, Universal Pictures 2004.

Stanley Kubricks klassiske komedie fra 1963 om våbenkapløbet mellem USA og Sovjetunionen.

Internettet

Omfattende side om atombomben over Hiroshima og dens følger (eng.).

<http://atomicbombmuseum.org>

Danmark under Den kolde Krig i 1960'erne. www.1960erne.dk

Kilder, litteratur, oplysninger om links m.m. om den kolde krig generelt og om Danmark under Den kolde Krig. Det er et meget forskelligt materiale, der er medtaget. Noget er velegnet til en 8. klasse. Andet materiale er beregnet til videregående uddannelser eller til voksne.

www.koldkrig.dk www.danmarkidenkoldekrig.dk